

Wprowadzenie

Połączenie spółek, w postaci obecnie znanej europejskim systemom prawnym, bierze swój początek w prawie niemieckim. Wprowadzone zostało po raz pierwszy w 1861 r. w Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch. Wówczas było, co prawda, jeszcze postrzegane bardziej w kategoriach sposobu zakończenia bytu prawnego spółki (bez przeprowadzania jej likwidacji), ale wykazywało już trzy zasadnicze cechy, które obecnie określają połączenie. Wiązało się ono zatem z przeniesieniem aktywów i pasywów spółki przejmowanej na spółkę przejmującą w drodze sukcesji uniwersalnej, rozwiązaniem spółki przejmowanej bez przeprowadzania jej likwidacji oraz zastąpieniem uczestnictwa wspólników w spółce przejmowanej członkostwem w spółce przejmującej¹.

Na przestrzeni XX w. połączenie zostało uregulowane w porządkach prawnych wszystkich obecnych państw – członków Unii Europejskiej. W polskim systemie prawnym pojawiło się w Kodeksie handlowym z 1934 r. W zmienionej postaci zostało uregulowane w Kodeksie spółek handlowych z 2001 r.² Z punktu widzenia obowiązującej polskiej regulacji, a także ujednoczenia rozwiązań prawnych poszczególnych państw unijnych, zasadnicze znaczenie miało przyjęcie dyrektywy 78/855/EWG z 9.10.1978 r., dotyczącej łączenia się spółek akcyjnych³. Dla dalszego rozwoju połączenia istotną stała się dyrektywa 2005/56/WE z 26.10.2005 r. w sprawie transgranicznego łączenia się spółek kapitałowych⁴, która umożliwiła łączenie się spółek mających siedzibę w różnych krajach członkowskich Unii Europejskiej.

Ukształtowana w oparciu o wskazane wyżej dyrektywy⁵ regulacja połączenia w prawie polskim (art. 491–527 KSH) stanowi procedurę, na którą składa się szereg czynności faktycznych i prawnych, które muszą zostać przeprowadzone w normatywnie określonej kolejności. Możliwe jest przy tym dokonanie połączenia na dwa sposoby. Pierwszy obejmuje przeniesienie całego majątku spółki przejmowanej na inną spółkę (przejmu-

¹ S. Simon, w: B. Dauner-Lieb, S. Simon (red.), Kölner Kommentar, s. 80–81.

² W zakresie regulacji połączenia ustawodawca odszedł od zasady kontynuacji polegającej na przejmowaniu do Kodeksu spółek handlowych – w zasadniczo niezmienionej postaci – rozwiązań znanych Kodeksowi handlowemu; zob. A. Szumański, w: S. Sottysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, Kodeks, t. IV, 2012, s. 9–11.

³ Dz.Urz. WE L Nr 295, s. 36.

⁴ Dz.Urz. UE L Nr 310, s. 1.

⁵ Dyrektywa 78/855/EWG z 9.10.1978 r. dotycząca łączenia się spółek akcyjnych została zastąpiona dyrektywą 2011/35/UE z 5.4.2011 r. o tej samej nazwie (Dz.Urz. UE L Nr 110, s. 1), która stanowi zmienioną i ujednoczoną wersję tej pierwszej; dalej: Trzecia Dyrektywa.

jąca) za udziały lub akcje, które spółka przejmująca wydaje wspólnikom spółki przejmowanej (łączenie się przez przejęcie). Drugi polega na zawiązaniu spółki kapitałowej, na którą przechodzi majątek wszystkich łączących się spółek, w zamian za udziały lub akcje nowej spółki, które są wydawane wspólnikom łączących się spółek (łączenie się przez zawiązanie nowej spółki). Przebieg czynności składających się na połączenie dzieli się tradycyjnie na trzy fazy: czynności przygotowawczych (menedżerską), czynności właścicielskich oraz rejestracji połączenia (sądową)⁶. Pierwszy etap obejmuje przede wszystkim uzgodnienie planu połączenia pomiędzy łączącymi się spółkami (art. 498 KSH). Minimalna treść planu połączenia jest określona przez prawo, a jednym z jego najważniejszych elementów jest ustalenie parytetu wymiany udziałów lub akcji (art. 499 KSH). Określa on stosunek, w jakim udziały lub akcje, które wspólnicy lub akcjonariusze posiadają w spółce przejmowanej (spółkach łączących się przez zawiązanie nowej spółki), są wymieniane na udziały lub akcje spółki przejmującej (spółki nowo zawiązanej). Co do zasady plan połączenia jest następnie zgłaszany do sądu rejestrowego wraz z wnioskiem o jego zbadanie przez biegłego w zakresie poprawności i rzetelności (art. 500 § 1 KSH). Plan połączenia podlega także ogłoszeniu, a zarządy łączących się spółek powinny zawiadomić wspólników o zamiarze połączenia z inną spółką. Faza właścicielska obejmuje podjęcie przez łączące się spółki uchwał o połączeniu (art. 506 KSH). W ostatnim etapie następuje zgłoszenie wniosku o wpis połączenia do rejestru przedsiębiorców. Dzień wpisu połączenia do rejestru spółki przejmującej albo spółki nowo zawiązanej jest określany mianem dnia połączenia.

Kodeks spółek handlowych przewiduje w niektórych sytuacjach pewne odstępstwa od wskazanych powyżej reguł (w szczególności art. 500 § 2¹, art. 503¹, art. 505 § 3¹, art. 516 KSH). Są one podyktowane przede wszystkim dążeniem do ułatwienia procedury połączenia w tych przypadkach, gdzie ze względu na określone okoliczności uproszczenia postępowania łączeniowego nie zagrażają interesom wspólników. Dotyczy to m.in. możliwości rezygnacji z badania planu połączenia przez biegłego lub konieczności podejmowania uchwały łączeniowej przez spółkę przejmującą, która posiada udziały lub akcje spółki przejmowanej reprezentujące co najmniej 90% kapitału zakładowego.

Przeprowadzenie procedury połączenia wywołuje trzy zasadnicze skutki prawne, które zostały wskazane na początku. Mają one istotne znaczenie nie tylko dla wspólników, ale także dla wierzycieli łączących się spółek. Pomijając w tym miejscu perspektywę tych pierwszych, należy wskazać na ustanie bytu prawnego spółki przejmowanej oraz sukcesję uniwersalną⁷ jako najważniejsze następstwa połączenia z punktu widzenia wierzycieli. Dla potrzeb wprowadzenia wystarczy zasygnalizować zagrożenie związane ze zmianą dłużnika, która ma miejsce w odniesieniu do wierzycieli spółki prze-

⁶ Zob. A. Witosz, Wierzyciel a procesy restrukturyzacyjne, s. 14; A. Szumański, w: W. Pyziół, A. Szumański, I. Weiss, Prawo spółek, s. 1071–1081.

⁷ Mechanizm sukcesji uniwersalnej stanowi jednocześnie środek zabezpieczenia interesów wierzycieli; zob. rozdział trzeci rozprawy.

mowanej. Ich dotychczasowy dłużnik traci byt prawny, a kondycja ekonomiczna nowego dłużnika może przedstawiać się znacznie gorzej niż podmiotu, z którym zawarli zobowiązanie. Co najistotniejsze, wskazana zmiana – z uwagi na sukcesję uniwersalną – następuje niezależnie od woli wierzycieli. Trudno jednak nie dostrzec także znaczenia połączenia dla wierzycieli spółki przejmującej. Z dniem połączenia następuje bowiem potencjalnie istotna zmiana składników aktywów i pasywów ich dłużnika, która może mieć wpływ na możliwość spełnienia przez niego świadczenia. Wierzyciele łączących się spółek stają się konkurentami w dążeniu do zaspokojenia swoich wierzytelności z tej samej masy majątkowej.

Ryzyko związane z przeprowadzeniem połączenia jest zatem częściowo przenieszone na wierzycieli, choć to nie oni będą – co do zasady – beneficjentami tego procesu restrukturyzacyjnego. Ewentualne korzyści odniosą przede wszystkim same spółki oraz ich wspólnicy. Taka sytuacja rodzi konieczność dodatkowego zabezpieczenia interesów wierzycieli, tym bardziej że ogólne instrumenty prawa cywilnego mogą okazać się nieadekwatne lub nieefektywne w sytuacji połączenia. W tym miejscu – dla potrzeb wprowadzenia – wystarczy tylko zasygnalizować, jakie narzędzia przewidział w tym zakresie polski ustawodawca. Opisu tego warto dokonać, uwzględniając ogólną charakterystykę środków prawnych, jakimi posługuje się ustawodawca.

Szczegółne instrumenty ochrony wierzycieli spółek kapitałowych można podzielić na trzy zasadnicze grupy. Pierwsza z nich obejmuje regulacje prawne zapewniające dostęp do określonych informacji na temat spółki. Druga składa się z instrumentów mających na celu zapewnienie spółce majątku wystarczającego na zaspokojenie jej zobowiązań. Trzecia obejmuje przepisy stwarzające alternatywne wobec majątku spółki źródło zaspokojenia w postaci majątku członków organów spółki⁸. Zaznaczyć należy przy tym, że przepisy, umożliwiające sięgnięcie przez wierzycieli do majątku innego aniżeli majątek ich dłużnika, mogą znaleźć zastosowanie tylko w przypadku naruszenia przez członków organów innych środków ochrony. Dotyczy to najczęściej instrumentów, które można zaliczyć do drugiej ze wskazanych grup. Nie jest to zatem środek prawny stosowany zawsze, gdy majątek spółki nie wystarcza na zaspokojenie wszystkich wierzytelności. Jest to raczej sankcja dla członków organów za naruszenie innych przepisów mających na celu ochronę interesów wierzycieli.

W sytuacji łączenia się spółek łatwo możemy zidentyfikować przepisy należące do wszystkich trzech wskazanych grup. Do pierwszej należą przede wszystkim te obejmujące obowiązek publikacji planu połączenia oraz ogłoszenia o połączeniu. Umożliwiają one wierzycielom powzięcie informacji co do – odpowiednio – zamiaru lub faktu połączenia ich dłużniczki z inną spółką. To ma z kolei istotne znaczenie z punktu widzenia oceny przez wierzycieli konieczności podjęcia działań zmierzających do ochrony ich praw. Druga grupa obejmuje zasadnicze instrumenty ochrony wierzycieli łączących się spółek. Należy do nich przede wszystkim obowiązek oddzielnego zarządu majątkami połączonych spółek, któremu towarzyszy przywilej pierwszeństwa zaspokojenia z ma-

⁸ P. Sobolewski, Środki prawne ochrony, s. 18–19.

jątku pierwotnej dłużniczki. Wskazana konstrukcja służy utrzymaniu takiego przedmiotu odpowiedzialności wobec poszczególnych wierzycieli, jaki istniał przed połączeniem. Mimo wystąpienia skutków sukcesji uniwersalnej zachowany zostaje związek pomiędzy długami i aktywami, z których ma być realizowana odpowiedzialność dłużnika. Dodatkowym instrumentem ochrony jest obowiązek spółki przejmującej (nowo zawiązanej) zabezpieczenia roszczeń zgłoszonych przez wierzycieli, których zaspokojenie jest zagrożone przez połączenie. Do trzeciej grupy należy natomiast przepis ustanawiający odpowiedzialność członków organów spółki przejmującej (nowo zawiązanej) za brak prowadzenia lub nienależyte prowadzenie oddzielnego zarządu.

Zasygnalizowane powyżej zagadnienia, dotyczące ochrony wierzycieli łączących się spółek kapitałowych, stanowią przedmiot rozważań niniejszej monografii. Temat ten nie doczekał się dotychczas pogłębionego i kompleksowego opracowania w polskiej doktrynie prawa, choć trudno nie zauważyć jego istotności. Połączenia są powszechnie stosowanym procesem restrukturyzacyjnym, a należyte zabezpieczenie interesów osób trzecich – ze względu na wskazane wyżej ryzyka – stanowi niezwykle ważną kwestię. Znalezienie konstrukcji prawnej, która będzie właściwie chroniła wierzycieli, bez jednoczesnego nakładania na łączące się spółki uciążliwych obowiązków, jest jednak zadaniem bardzo trudnym. Zbadanie, jak wywiązał się z tego zadania polski ustawodawca, należy uznać za celowe i pożądane. Analiza zagadnień dotyczących ochrony wierzycieli łączących się spółek kapitałowych jest szczególnie zasadna w kontekście pojawiających się opinii krytycznych i postulatów zmian obowiązującej regulacji⁹.

Rozważania zawarte w niniejszej monografii podzielono na siedem rozdziałów. Pierwszy z nich został poświęcony analizie postanowień Trzeciej dyrektywy oraz rozwiązań przyjętych w wybranych państwach europejskich. Opis konstrukcji zastosowanych w obcych systemach prawnych przeprowadzono w podziale na trzy grupy, charakteryzujące się odmiennymi modelami ochrony. Najpierw zostały omówione systemy prawne Włoch i Wielkiej Brytanii, które umożliwiają wierzycielom wstrzymanie procedury połączenia. Następnie przedstawiono – na przykładzie Francji i Belgii – rozwiązania przyznające podmiotom trzecim ochronę jeszcze przed zakończeniem procedury połączenia, ale bez możliwości jego zablokowania. Na końcu omówiono systemy prawne Niemiec i Szwajcarii, które – podobnie jak prawo polskie – przyznają wierzycielom ochronę dopiero po przeprowadzeniu omawianego procesu restrukturyzacyjnego.

W kolejnych rozdziałach rozważania były prowadzone z perspektywy prawa polskiego, a tam gdzie uznano to za zasadne, uzupełniano je uwagami prawnoporównawczymi. Analizę obowiązującej regulacji rozpoczęto od przedstawienia w rozdziale drugim pozycji prawnej wierzycieli w sytuacji łączenia się spółek. Wpływ omawianego procesu restrukturyzacyjnego na sytuację wierzycieli został omówiony zarówno w odniesieniu do skutków prawnych właściwych każdemu połączeniu, jak i następstw, które mogą mieć miejsce tylko w niektórych przypadkach. Wskazano

⁹ Zob. A. Opalski, *Europejskie prawo spółek*, s. 428–432; A. Opalski, K. Oplustil, *Nowelizacja KSH*, s. 28–31.

na kontraktowe możliwości zabezpieczenia się wierzycieli na wypadek połączenia ich dłużniczki z inną spółką.

Rozdział trzeci został poświęcony omówieniu sukcesji uniwersalnej. Następstwo prawne pod tytułem ogólnym jest bowiem nie tylko jednym z trzech najważniejszych skutków połączenia, ale także konstrukcją zapewniającą ochronę praw wierzycieli. Szczegółowego rozważenia wymagało ustalenie charakteru prawnego sukcesji uniwersalnej oraz jej zakresu w sytuacji łączenia się spółek. Zwrócono także uwagę na zagadnienia dotychczas w zasadzie nieomawiane w prawie polskim, takie jak konflikt obowiązków ciążyących na łączących się spółkach lub skutki konfuzji dla przywileju pierwszeństwa zaspokojenia z majątku pierwotnej dłużniczki.

W rozdziale czwartym zostały wyjaśnione kwestie związane z obowiązkiem prowadzenia oddzielnego zarządu majątkami połączonych spółek. Wskazano na cel i sposób jego prowadzenia oraz określono jego ramy czasowe. Istotny wywód został poświęcony ustaleniu rodzajów roszczeń, których zgłoszenie przez wierzycieli rodzi po stronie spółki przejmującej (nowo zawiązanej) obowiązek prowadzenia oddzielnego zarządu.

W kolejnej części monografii omówiono zagadnienia dotyczące przywileju pierwszeństwa zaspokojenia z majątku pierwotnej dłużniczki. Przeanalizowane zostały jego treść i charakter prawny. Zbadano efektywność przywileju pierwszeństwa zaspokojenia jako metody zabezpieczenia w trzech sytuacjach, wiążących się z istotnym ryzykiem dla wierzycieli, tj. prowadzenia egzekucji wobec dłużnika, jego upadłości lub likwidacji. Dokonano także weryfikacji dotychczasowych poglądów doktryny prawa na możliwość zastosowania akcji pauliańskiej lub powództwa o uznanie umowy za bezskuteczną w sytuacji naruszenia przez spółkę przejmującą (nowo zawiązaną) omawianego przywileju.

Rozdział szósty został poświęcony analizie odpowiedzialności członków organów z tytułu braku lub nienależytego prowadzenia oddzielnego zarządu. Ustalono i omówiono jej przesłanki, a także przeanalizowano jej charakter prawny. Tę ostatnią kwestię należy uznać za niezwykle istotną w kontekście sporów doktrynalnych co do jej odškodowawczego albo gwarancyjnego charakteru i potrzeby zapewnienia wierzycielom efektywnej ochrony prawnej. Nieco mniej uwagi – ze względu na rozmiary pracy – poświęcono rozważaniom dotyczącym charakteru współodpowiedzialności spółki i członków jej organów wobec wierzycieli.

W ostatnim rozdziale pracy omówiono uprawnienie wierzycieli do żądania zabezpieczenia roszczenia zagrożonego przez połączenie. Dużo miejsca poświęcono w nim ustaleniu rodzajów roszczeń podlegających zabezpieczeniu. Podjęto próbę wyjaśnienia pojęcia „zagrożenie zaspokojenia” oraz określenia sposobu realizacji obowiązku przez spółkę przejmującą. Rozważania w tym zakresie zamknięto uwagami na temat wzajemnych relacji pomiędzy zabezpieczeniem roszczenia w trybie art. 496 § 2 KSH a oddzielnym zarządem majątkami połączonych spółek i związanym z nim przywilejem pierwszeństwa zaspokojenia z majątku pierwotnej dłużniczki.

Pracę wińczy zakończenie, którego celem nie było podsumowanie (streszczenie) wyników analizy, ale przedstawienie kilku spostrzeżeń natury ogólnej, dotyczących

ochrony wierzycieli łączących się spółek kapitałowych i jej uregulowania w prawie polskim. Wskazano w nim na najistotniejsze mankamenty rozwiązań przyjętych w Kodeksie spółek handlowych, a także odniesiono się do przedstawianych w doktrynie postulatów zmian obowiązujących przepisów.

Materiały, w oparciu o które zostały przeprowadzone badania na potrzeby pracy, zostały zebrane zarówno w Polsce, jak i za granicą. Opracowania dostępne w kraju nie obejmowały niestety wielu istotnych zagadnień dotyczących tematu monografii. Niektóre kwestie zostały przeanalizowane po raz pierwszy dopiero w ramach niniejszej pracy. W rezultacie, ze względu na brak uprzednich rozważań doktryny, pewne części opracowania charakteryzują się niewielką liczbą przypisów.

Jeśli chodzi o literaturę obcą, szczególnie użyteczne okazały się opracowania na gruncie prawa szwajcarskiego, dotyczące nie tylko obecnego, ale także poprzednio obowiązującego stanu prawnego. Bogaty dorobek szwajcarskiej doktryny prawa zbadano przede wszystkim w zasobach biblioteki Uniwersytetu we Fryburgu. Z kolei obszerne zbiory biblioteki Uniwersytetu Humboldta w Berlinie zostały wykorzystane w celu przeanalizowania prawa niemieckiego. Materiały dotyczące francuskiej regulacji prawnej zdobyto w bibliotekach Cujas w Paryżu oraz Uniwersytetu im. Roberta Schumana w Strasburgu. Pozostałe opracowania, w tym dotyczące prawa angielskiego, włoskiego i hiszpańskiego, zostały odnalezione przede wszystkim w Bibliotece Brytyjskiej w Londynie, Szwajcarskim Instytucie Prawa Porównawczego w Lozannie, Francuskiej Bibliotece Narodowej w Paryżu oraz bibliotece Uniwersytetu Wiedeńskiego. Istotną wiedzę, niezbędną do analizy systemu ochrony wierzycieli z punktu widzenia związanych z nim aspektów rachunkowości, uzyskano dzięki uczestnictwu w studiach podyplomowych z zakresu finansów i rachunkowości przedsiębiorstw w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie.

Badania zostały przeprowadzone przede wszystkim przy wykorzystaniu metody prawnodogmatycznej. Posłużono się wykładnią językową, a gdy było to uzasadnione, jej wyniki skorygowano o rezultaty wykładni celowościowej i funkcjonalnej. Ze względu na bardzo skromny dorobek orzecznictwa w zakresie ochrony wierzycieli łączących się spółek na potrzeby analizy wykorzystywano orzeczenia wydane na tle innych przepisów, ale odnoszące się do analogicznych zagadnień. Posłużono się także metodą prawnoporównawczą, której zastosowanie było uzasadnione w dwóch obszarach. Już nieobowiązujące regulacje prawa niemieckiego i szwajcarskiego stanowiły cenny materiał prawnoporównawczy w zakresie oddzielnego zarządu majątkami połączonych spółek, przywileju pierwszeństwa zaspokojenia z majątku pierwotnej dłużniczki i odpowiedzialności członków organów. Obecne unormowania prawne w innych państwach europejskich stanowiły z kolei punkt odniesienia przy interpretacji uprawnienia wierzyciela do żądania zabezpieczenia roszczenia zagrożonego przez połączenie. Metoda historyczna miała istotne znaczenie zarówno z uwagi na poprzednio obowiązujące przepisy Kodeksu handlowego, jak i pierwotne unormowania prawa niemieckiego i szwajcarskiego w zakresie ochrony wierzycieli łączących się spółek.

Ze względu na obszerność zagadnień związanych z wybranym tematem pracy pewne kwestie zostały pominięte lub przedstawiono tylko zarys ich problematyki, bez prowadzenia pogłębionych rozważań. Sytuacje takie zostały zasygnalizowane we właściwych częściach pracy. W szczególności pominięto problematykę ochrony wierzycieli w sytuacji połączenia transgranicznego, skupiając uwagę na łączeniu się spółek podlegających prawu polskiemu. Tylko w ograniczonym zakresie omówiono kwestie, które – choć istotne z punktu widzenia interesów wierzycieli – wykraczały poza materialne prawo prywatne. Z kolei zagadnienia dotyczące odpowiedzialności członków organów spółki przejmującej (nowo zawiązanej) za brak prowadzenia lub nienależyte prowadzenie oddzielnego zarządu mogłyby stanowić przedmiot samodzielnego opracowania. Stąd niezbędne było zachowanie odpowiedniej zwięzłości analizy i pominięcie pewnych kwestii ubocznych, jak choćby przedawnienie roszczeń wobec osób ponoszących odpowiedzialność.

W celu uczynienia monografii bardziej przejrzystą i łatwiejszą w lekturze, na potrzeby prowadzonych rozważań, konieczne było przyjęcie pewnych uproszczeń. Przede wszystkim założono, że połączenie dokonuje się przez przejęcie tylko jednej spółki albo spółka nowo zawiązana powstaje w rezultacie łączenia się tylko dwóch spółek. Ponadto, ze względów stylistycznych, dążono do uniknięcia powtarzania, że dane stwierdzenie dotyczy obu typów spółek kapitałowych, tj. zarówno spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, jak i spółki akcyjnej. W rezultacie, o ile inaczej wyraźnie nie wynika z kontekstu, sformułowania dotyczące współnika, udziału lub umowy spółki, należy odnosić odpowiednio do akcjonariusza, akcji lub statutu spółki. Analiza jest prowadzona z pominięciem perspektywy łączących się spółek będących instytucjami finansowymi lub spółkami publicznymi.

Jeśli chodzi o ważniejsze kwestie natury językowej to – w ślad za ustawodawcą – w sytuacji, gdy pojęcie dłużnika występuje w zestawieniu ze spółką, jest ono używane w rodzaju żeńskim, a zatem mowa jest o „spółce dłużnicze”. W sytuacjach, w których w ramach danego zdania lub kontekstu nie odnoszono się wyraźnie do spółki, używano wskazanego pojęcia w rodzaju męskim.

Niniejsza praca stanowi zmodyfikowaną wersję rozprawy doktorskiej obronionej z wyróżnieniem w listopadzie 2015 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Istotny wkład w jej ostateczną treść miał przede wszystkim promotor mojego przewodu doktorskiego prof. dr hab. *Wojciech J. Katner*, któremu należą się w tym miejscu szczególne podziękowania. Bardzo cenne okazały się także uwagi recenzentów prof. UŁ dr. hab. *Aleksandra Kappesa* oraz prof. dr. hab. *Andrzeja Szumańskiego*. Chciałbym podziękować także wszystkim uczestnikom seminarium doktoranckiego w Katedrze Prawa Gospodarczego i Handlowego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, których spostrzeżenia i opinie przyczyniły się do wypracowania poglądów zaprezentowanych w niniejszej pracy. Szczególny udział w tym miały prof. dr hab. *Urszula Promińska* oraz dr *Anna Rzetelska*. Podziękowania należą się także wszystkim pracownikom naukowym Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódz-

Wprowadzenie

kiego, którym zawdzięczam osiągnięcie poziomu rozwoju naukowego pozwalającego na napisanie tej pracy. Na końcu chciałbym podziękować mojej rodzinie, która wspierała mnie w czasie pisania rozprawy doktorskiej i niniejszej monografii, w tym w szczególności moim Rodzicom oraz mojej żonie Joannie.

W pracy uwzględniono stan prawny obowiązujący na dzień 31.7.2016 r.

Warszawa, listopad 2016 r.

Krzysztof Fliszkiewicz